

Kolodvor i Frankova sušiona cikoriije

Snažnom razvitku Bjelovara početkom 20. stoljeća pomogla je izgradnja željezničke mreže u razdoblju od 1894. do 1912. Bjelovar je prometno povezan s Križevcima, Garešnicom, Viroviticom i Grubišnim Poljem.

BJELOVARSKE ČITAONICE I KNJIŽNICE POČETKOM 20. STOLJEĆA

Sažetak

Bjelovarske čitaonice i knjižnice početkom 20. stoljeća imale su posebno istaknuto društveno i kulturno značenje. Tada dolazi do velikih promjena u knjižničarstvu koje su povezane s tzv. *pokretom pučkih knjižnica*. Rad knjižnica koje su djelovale u 19. stoljeću nastavljen je, a zadaća im je proširena. Osim promicanja nacionalnih, rodoljubnih ideja i hrvatske književnosti, knjižnice sudjeluju u obrazovanju širih slojeva društva. To se očituje u djelovanju najstarije i najznačajnije čitaonice koja se razvila iz časničkog kasina. Ta *Čitaonica* 1906. mijenja ime u *Hrvatska čitaonica*. Iste godine zbog tadašnjih društvenih i političkih prilika izdvojila se i započela s radom *Srpska čitaonica*. Također djeluje i *Knjižnica Židovskoga građanskog društva*.

Osnivanje pučkih knjižnica u Bjelovaru, *Hrvatske pučke knjižnice* i *Hrvatske pučke knjižnice „Preradović”*, masovna je akcija. Njeni su nositelji podružnica *Hrvatskog društva za pučku prosvjetu* te studenti i akademski obrazovani građani udruženi u društvo *Akademski ferijalni klub „Hrvat”*. Pučke knjižnice zalagale su se za kulturnu preobrazbu naroda, a oblici njihova djelovanja bili su tečajevi za opismenjavanje, predavanja, zabavne večeri te savjetovanja o privatnim i općim problemima. Osobitost je u djelovanju pučkih knjižnica njihova suradnja sa školama i sličnim ustanovama. Obuhvaćaju i seosko stanovništvo, a članovi prikupljaju knjige samostalno (darovima, priložima ili iz fondova drugih knjižnica – duplikati). Bjelovarski tisak izravno je uključen u osnivanje pučkih i djelovanje ostalih čitaonica i knjižnica. Tako se u bjelovarskoj periodici (*Nezavisnost*, *Tjednik bjelovarsko-križevački*) tih godina redovito bilježi otvaranje knjižnica i objavljuju napisi o njihovoj važnosti, a uredništvo sudjeluje u akcijama prikupljanja knjiga i upisivanju članova. Knjižnice koje su u Bjelovaru nastale pod utjecajem pokreta pučkih knjižnica kratko su djelovale, ali je značajan njihov utjecaj na cjelokupno bjelovarsko knjižničarstvo te na djelovanje knjižnice *Hrvatskoga obrazovnog obrtno-radničkog društva Golub*. Ta će knjižnica podupirati obrazovanje radničkoga, obrtničkoga i trgovačkog sloja u Bjelovaru.

Ključne riječi: Bjelovar, pučke knjižnice, knjižnice, čitaonice, 20.stoljeće.

Uvod

Cilj je ovoga rada kulturno–povijesno istraživanje bjelovarskih čitaonica i knjižnica¹ u prvim desetljećima 20. stoljeća. Glavni je razlog odabira ove teme činjenica da to razdoblje u razvoju hrvatskoga i bjelovarskog knjižničarstva nije dovoljno istraženo i povijesno vrjednovano. Početak 20. stoljeća (1900.–1914.) u razvoju bjelovarskih knjižnica ne označuje samo formalno prijelaz iz jednoga u drugo stoljeće nego se u Bjelovaru, kao kulturnom središtu županije, uočava značajniji napredak i na području knjižničarstva. To je razdoblje kada u potpunosti dolazi do izražaja općeprihvaćena teza da je knjižnica uvijek društveno uvjetovana; da je njena svrha određena kulturno-povijesnim okolnostima te postoji izravna veza knjižničarstva i promjena u njegovoj neposrednoj okolini.

Zadaća koju je knjižnica imala u društvu proizlazi iz spoznaje da nema modernizacije društva, tehnološkog napretka i nacionalne integracije bez obrazovanja, a ozbiljnog rada u obrazovanju nema bez knjižnica. Stoga se krug čitatelja širi, osnivaju se mnoge knjižnice i čitaonice kojima je glavni cilj kulturna preobrazba naroda jer je kultura postala važan činitelj konstituiranja i samorazumijevanja građanstva. Nadalje, vidi se da se u tom razdoblju mijenja zadaća knjižnice te, kako to ističe i Aleksandar Stipčević, *S vremenom će sve više rasti uloga tih knjižnica u okviru narodnih čitaonica, dok će se ostale uloge tih čitaonica ... polako smanjivati, pa i nestati.*²

Glavni problem pri izradi rada bio je nedostatak literature, bibliografija, izvora, ali su pri poimanju predmeta bila korisna istraživanja pojedinih autora na području povijesti knjige i knjižnica, povijesti čitanja, povijesti nastanka građanskoga javnog mnijenja te razvoja modernoga građanskoga društva.

Čitaonica – hrvatska čitaonica

Najznačajnija je za razvoj bjelovarskog knjižničarstva u tom razdoblju Čitaonica koja nastavlja rad časničkog kasina, a kontinuitet djelovanja vodi nas do današnje Narodne knjižnice „Petar Preradović“. Nakon ukidanja Vojne krajine to je društvo doživjelo svoje zlatno razdoblje, a pozitivne smjernice nastavljene su i početkom 20. stoljeća. Iako je službeni naziv bio Čitaonica br.1, uglavnom se koristio skraćeni naziv Čitaonica ili naziv organizacijskog oblika – *društvo*. Glavni su izvori za proučavanje rada *Zapisnik odborskih sjednica i glavnih skupština* (u daljnjem tekstu *Zapisnik*), sačuvana arhivska građa (Knjiga posudbi, Knjiga članova, katalozi...) te novinski zapisi.

¹ Školske knjižnice nisu tema ovoga rada.

² Stipčević, A. *Povijest knjige*. Zagreb : Matica hrvatska, 1985. str. 495.

Pregled povijesnog razvoja, ali i aktualno stanje u društvu početkom 20. stoljeća jasno oslikava novinski zapis:

*Naša čitaonica*³

*Vriedno je, da se jednoč i na ovom mjestu progovori o bjelovarskoj čitaonici, tomu mezimčetu našem, jer si je tečajem vremena osvojiti znala važno mjesto u društvenom životu našega grada. Ona je postala stjecištem ovašnje inteligencije, koja se liepim i prikladnim njenim prostorijama dnevice sastaje bilo na ugodan razgovor, bilo na čitanje, bilo na igranje. U njoj razvio se je neki osobiti način obćenja, koji je vrlo nalik na familijarni ili rodbinski saobraćaj, pri kom stališke razlike, gubeći svoju razstaonu moć, ipak nikada ne izčeznu toliko, da bi u doticaju članova osjetiti moglo više nego svijest, da su u društvenim prostorijama samo članovi jednoga istoga društva. Taj krasni ton uzrokom je, da u tom društvu već decenijama traže i nalaze okrepu i odmor i gradjani i činovnici i častnici..."*⁴

Čitaonica se razlikovala od ostalih knjižnica u gradu svojim elitističkim ustrojem. Članovi su mogli biti samo ugledni stanovnici grada, a o tome svjedoče sačuvani popisi članova u gradskom arhivu. Evidencija članstva vodila se mjesečno, a društvo je imalo od 130 do 150 članova. Na svakoj stranici može se pročitati nekoliko imena koja su obilježila bjelovarsku povijest. Svi župani birani su za počasne članove te se u *Zapisniku* može pročitati da je tadašnji župan Bjelovarsko-križevačke županije Teodor Georgijević gotovo svaki dan boravio u prostorima Čitaonice, a za uzvrat lijepe pažnje župana odbor je nabavio sliku njegove presvjetlosti koja sada resi društvene prostore. Nažalost, ta slika, kao ni slika Celestina Medovića koje su u tom razdoblju naručene za potrebe knjižnice, nije sačuvana. U 19. stoljeću u radu čitaonice dominirali su časnici, no promjenom strukture stanovništva u 20. stoljeću dominaciju preuzimaju gimnazijski profesori, učitelji, odvjetnici i liječnici. *Godine 1900. u Bjelovaru je više od petine vojničkog stanovništva, što je posljedica vojne uloge grada, ali vojnički element za desetljeće opada na 13,87% udjela u ukupnom stanovništvu.*⁵

Neki od uvaženih članova Čitaonice bili su dr. Ivan Winter, dr. Ivša Lebović, dr. Miroslav Strižić, Josip Tarabocci, Franjo Podgajski, Lavoslav Schick, Milutin Kukuljević-Sakcinski, Teodor Georgijević, Janko Janković, Ivan Kalafatić, Dragutin Klobučar, Izidor Jung, Gustav Lach, Adolf Kolesar, Lavoslav Weiss, Miho Švacov, Matija Valić, Vilim Pečić, Srećko Smočinski i dr.

³ Iako je citirani članak anonimn, njegov je autor vjerojatno prof. Gustav Fleischer. Na zaključak upućuje činjenica da je Fleischer bio uvodničar Tjednika u kojemu je članak i objavljen. Članak sadrži kratak pregled rada Čitaonice, a Fleischer je za skupštinu društva 1900. pripremio njegov povijesni pregled. Namjera je bila održati proslavu godišnjice rada društva, ali ona unatoč pripremanama nije održana.

⁴ Naša čitaonica. *Tjednik bjelovarsko-križevački*, 11, 14(1901.), str. 1.

⁵ Vranješ-Šoljan, B. *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1991. str. 158.

Ženama, studentima i učenicima nije omogućeno članstvo, iako se razmatrala i ta mogućnost. *Da bi se samo još načinila soba za pušenje i soba za gospodje, onda bi se postigao ideal svih čitaoničkih prijatelja i štovatelja.*⁶

Kako su gimnazijalci *neovlašteno* počeli koristiti prostorije Čitaonice, posebno zainteresirani za bilijar i druge zabavne igre, omogućeno im je da u ljetnim mjesecima koriste prostore knjižnice. Početkom 20. stoljeća glavnu ulogu u društvu imaju pojedinci i njihova aktivnost određuje njegov cjelokupni rad. U financiranju Čitaonice, za razliku od ostalih u gradu, vodeću ulogu još uvijek imaju sami članovi. Članarine, dobrovoljni priloz, darovi, prihodi od zabavnih igara i prodanih novina glavni su izvori financiranja. Izvješća o rashodima i приходima bilježena su u *Zapisniku*, a neka su objavljena i u lokalnom tisku. Iz njih je razvidno da su ipak najveći prihodi bili od prodaje alkoholnih pića.

Novac koji se izdvajao za knjižnicu najvećim se dijelom koristio za nabavu periodičnih publikacija⁷, u to vrijeme čak 60-ak naslova: *Die Woche, Agramer Zeitung, Agramer Tagblatt, Hrvatsko pravo, Dom i sviet, Pokret, Katolički list, Obzor, Narodne novine, Münchener fliegende blätter, Leipziger illustrierte Zeitung, Kršćanska škola, Hrvatska misao, Narodni list (Opatija), Narodna obrana (Osijek), Hrvatski branik (Mitrovica), Hroat (Gospić), Slovenski narod (Ljubljana), Osvit (Mostar) itd.* Osim toga, u knjižnici se čuvaju vjesnici i glasnici ostalih društava kojima se *plaćaju prinosi*. Praksa prodaje novina i nadalje je uobičajena. Djelatnost Čitaonice može se u najširem smislu prikazati kao najvažniji oblik organizirane distribucije hrvatske knjige i periodike te jačanja kulturno-prosvjetne djelatnosti u gradu. Aktivnosti oko učvršćivanja nacionalnog identiteta te poticanje domaće književnosti vide se iz podatka da Čitaonica 1901. ima 1500 djela *dajući prednost hrvatskoj knjizi* (podsjetimo: početni fond bile su knjige na njemačkom jeziku). Knjižni fond je popisao, a signature su bile sastavljene od slova abecede praćenih nizom brojeva. Zasebno se vodio katalog beletristike (njemačke i hrvatske) te stručne literature. Vodila se i Knjiga posudbi te se na temelju tih sačuvanih izvora može napraviti detaljna analiza što se čitalo, ali i što se nabavljalo u Čitaonici.

Pojava pučkih knjižnica mijenja neke ustaljene postavke u Društvu. Otvaraju se polemike oko kvalitete štiva koje građanstvo čita. Pojavom pučkih knjižnica javnost traži od Čitaonice da nabavlja knjige koje imaju prije svega obrazovni sadržaj. *Danas su naše duševne potrebe veće. Ne samo da je hrvatska literatura znatno napredovala već utemeljenjem jugoslavenske akademije, sveučilišta, arheološkog i naravnoslovnog društva našla je svaka grana znanosti svoje zastupnike u našem narodu.*⁸ Traži se nabavljanje djela

⁶ Naša čitaonica. *nav. djelo*, str. 1.

⁷ Za nabavu novina izdvaja se nekoliko puta više novca nego za knjige – 1902. godine izdvaja se 1 200 kruna, a za nabavu knjiga 200 kruna.

⁸ Knjižnica naše "Hrvatske Čitaonice". *Nezavisnost*, 1, 18(1906.-07.), str. 5.

iz hrvatske povijesti u ediciji *Starine*, zatim izdanja *Rada*, publikacije *JAZU-a*. Mnogo godina knjižnicu društva iznimno je dobro vodio kapetan Franjo Antolović koji je za svoj rad dobivao nagradu u iznosu od 200 kruna. Nakon njega uslijedit će česte promjene knjižničara pa će tu dužnost od 1906. do 1914. obavljati prof. Janko Bačić, prof. Andrija Ribar, dr. Ernesto Čimić, kraljevski sudbeni pristav Ljudevit Puškaš i prof. Juraj Šušnjak.

Kao i druga hrvatska društva koja su se protivila germanizaciji, Čitaonica 1906. godine mijenja ime u Hrvatska čitaonica. Još 1905.⁹ pokrenula je izradu novih Pravila u kojima knjižnica ima važno mjesto i formalno i sadržajno. Nakon nekoliko godina čekanja prepravki i izmjena *Pravila Hrvatske čitaonice u Bjelovaru* odobrena su Rješenjem Kraljevske zemaljske vlade 22.835 od 18. travnja 1909. Nova Pravila tiskana su u bjelovarskoj tiskari A. Kolesara u 500 primjeraka i podijeljena članstvu. Sačuvani primjerak nalazi se u Zavičajnoj zbirci bjelovarske muzejske knjižnice, a rukopisna verzija sačuvana je u Državnom arhivu u Zagrebu. Po novim pravilima prvi put se izričito ističe obrazovna zadaća društva, potpomaganje razvoja hrvatske književnosti i poučavanje puka, dok je marginalizirana nekad dominantna – zabavna zadaća društva.

§ 2.

Svrha društva

*Svrha je društvu: širenje obrazovanosti među svojim članovima, podupiranje hrvatske književnosti, i njegove društvenosti. Da se to postigne, nabavljati će se za čitanje politički, beletristički i strukovni časopisi i knjige, priredjivat će poučna predavanja i zabave.*¹⁰

Tako se u tom razdoblju osim zabava organiziraju predavanja najraznovrsnijeg sadržaja, a ne zanemaruje se ni održavanje dramskih i koncertnih priredbi. Česte su manifestacije u povodu obilježavanja značajnih obljetnica ili pak solidarnosti i potpore drugim društvima.

Predsjednik Čitaonice bio je ugledni profesor, znanstvenik i istraživač Gustav Fleischer¹¹ sve do 1903., kada njegovo mjesto zauzima poznati kulturni djelatnik, profesor Mile Petranović. Profesor Petranović bio je u Bjelovaru poznat po svojim književnim raspravama objavljenim u gimnazijskim izvješćima, *Viencu*, *Narodnim novinama*, bjelovarskom *Tjedniku*... Hvaljena su bila i njegova predavanja koja je održavao i u Čitaonici. *Pa stoga u čitaonici, u Dvojnici, u Gospodarskom društvu i svuda gdje dolazi, priključuje se onima, koji šire ljubav za materinsku riječ; priključuje se onima, koji nastoje da se digne u Bjelovaru i okolici narodna svijest.*¹²

⁹ 4. siječnja 1905. izabran je odbor za pripremu novih Pravila u kojem su bili dr. Ivan Winter, Dragutin Kršnjavi i Janko Bačić.

¹⁰ *Pravila Hrvatske čitaonice*. Bjelovar: A. Kolesar, 1909.

¹¹ Vidi: Renić, Z.; Kreštan, T. Gustav Fleischer. *Bjelovarski učitelj*, 11, 2 (2006), str. 25-33.

¹² *Tjednik bjelovarsko-križevački*, 28, 16 (1917.), str. 2.

Predsjednik društva od 1906. do 1908. godine bio je sudbeni vjećnik Franjo Podgajski, potpredsjednik Milan Rojc, a tajnik vjeroučitelj Dragutin Boršić.

Od samih početaka čitaonica je bila mjesto okupljanja i razmjene mišljenja. Neosporna je činjenica da je Hrvatska čitaonica pod snažnim utjecajem političkih događanja u Bjelovaru, ali isto tako vrijedi činjenica da je ona svojim cjelokupnim djelovanjem pogodovala sazrijevanju stranačko-političke scene te usmjeravala politička opredjeljenja stanovništva. Veliku zadaću u radu društva i utjecaj na ostale članove imao je odvjetnik, političar, novinar i književnik dr. Milan Rojc. Bio je jedan od najaktivnijih članova Čitaonice, i to u dugom razdoblju, od 1879. do 1918. Biran je u gotovo svaki odbor, a mnogo godina obnašao je i dužnost potpredsjednika društva. Njegove političke ideje često su imale svoje sljedbenike u Čitaonici, a participirao je i u radu lokalne i državne uprave. Rojc je bio zagovornik povezivanja Hrvata i Srba, predstavnik *Hrvatsko-srpske koalicije*, a kasnije ulazi u *Demokratsku stranku*.

Na glavnoj skupštini 12. siječnja 1908. za predsjednika društva izabrana je legendarna osoba Bjelovara, liječnik dr. Rudolf Wagner. Blagajnik Laksar u svom izvješću napomenuo je da je godišnji iznos Čitaonice bio 800 kruna, a da se za knjižnicu utrošilo 28 kruna. *Sudbeni pristav Čimić i odv. perovodja Dr. Schick živo prigovaraju da se tako malen novac potroši na nabavu knjiga.*¹³ Osim smanjenih izdvajanja za knjižnicu uslijedit će i žešći politički sukobi u društvu. Kulminacija je bila na glavnoj skupštini 3. siječnja 1911., kada je za predsjednika izabran predstojnik (glavar) željezničke postaje Kamilo Blagajić. Skupina članova spriječila je ponovni izbor odbora s predsjednikom R. Wagnerom. Situaciju u društvu potvrđuje činjenica da je iste godine naručena nova ograda oko knjižnice od betonskih stupaca s pletenom i bodljikavom žicom (*Zapisnik*, 17. svibnja 1911.). Dostora se (3. siječnja 1912.) dovršava vođenje *Zapisnika* pa je otežano praćenje daljnjih događanja u Čitaonici. Predsjednik društva do ratnih vremena bio je odvjetnik Pajo Gabaj, potpredsjednik August Brodski, tajnik Dragutin Boršić, a za društvenu blagajnu zadužen je Dragutin Klobučar. U odbor društva birani su, uglavnom, isti ljudi – Janko Bačić, Juraj Šušnjak, dr. Ivan Winter, Ivan Janković, Franjo Gabaj, dr. Juraj Marković, Dragutin Čepulić, Fran Stilinović, Ferdo Schram i Antun Šegrec. Hrvatska čitaonica postala je 1913. članom *Društva za pučku prosvjetu*, a za nabavu nekih novijih hrvatskih djela dotirano je 114 K.¹⁴ Iako se stalno naglašavalo da se u Čitaonici treba nabavljati više domaćih knjiga, u fondu knjižnice 1913. godine od 1812 primjeraka bilo je 1130 na njemačkom jeziku.

Pučke knjižnice u Bjelovaru

Razvoj pučkih knjižnica u Hrvatskoj započeo je u 19. stoljeću, a dinamičniji razvoj uslijedio je u 20. stoljeću, posebno nakon osnivanja *Hrvatskog društva za pučku*

¹³ Glavna skupština Hrvatske čitaonice. *Nezavisnost*, 2, 6 (1908.), str. 4.

¹⁴ Hrvatska čitaonica. *Tjednik bjelovarsko-križevački*, 25, 10 (1914.), str. 1.

prosvjetu. Svrha je toga društva bila smanjiti broj nepismenih (prije svega tečajevima opismenijavanja) te podizati razinu narodne prosvijećenosti javnim pučkim predavanjima (iz gospodarstva, zdravstva i prava) te osnivanjem što većeg broja pučkih knjižnica. I u Bjelovaru je uslijedio odgovor pa se 1906. osniva podružnica *Hrvatskog društva za pučku prosvjetu*, a povjerenici su bili financijski činovnici Ivan Švrljuga i Milan Krleža te gimnazijski profesor Dragutin Poljugan. U tadašnjem tjedniku *Nezavisnost* objavljeno je da podružnice svojim dohotcima samostalno raspolažu te da će se u Bjelovaru odmah pristupiti osnivanju velike javne pučke čitaonice i knjižnice: *Hrvatske pučke knjižnice*. Kao prvi utemeljitelj upisao se u Bjelovaru Josip Košak. Početni fond od 50 knjiga s područja književnosti darovao je lokalni tiskar Lavoslav Weiss. Kad se u Bjelovaru pronio glas o osnivanju pučke knjižnice, mnogi su se zapitali – čemu nam pučka knjižnica, kad imademo svoju čitaonicu i u njoj knjižnicu sa dosta lijepim brojem knjiga.¹⁵ Profesor Poljugan ističe da je svrha pučke čitaonice mnogo šira, da je ona otvorena svim slojevima pučanstva, a posebno onima koji nisu bili članovi čitaoničkih, obrazovnih i staleških udruga u gradu. *Pučka knjižnica, a eventualno s njom spojena pučka čitaonica imade svrhu, da okupi u svoje krilo sve slojeve naroda. U njoj treba da se nađe i posljednji radnik i prvi bogataš, obrtnik, seljak, građanin i činovnik, ne gledajući na stalež, čast i dostojanstvo.*¹⁶ Radnički stalež ipak je najbrojniji jer on, prema profesoru Poljuganu, treba najviše prosvjete. *U tom je staležu najveći broj nepismenih ljudi, a koji su i polazili nekoč u školu, koliko ih ima, koji nikad poslije pročitati ni jedne novine, a kamoli kakvu korisnu knjigu. Na kraju zaključuje: Tako će eto pučka knjižnica i čitaonice biti osnovana bez razlike za svakoga građanina i radnika grada Bjelovara, najviše pak za one, koji lutaju u tami potpunog neznanja, a ne znadu sami sebi pomoć.*¹⁷

U lokalnim novinama objavljena je vijest da je pučka knjižnica otvorena svake subote od 16 do 17 sati u prizemlju zgrade Više pučke škole. Članarina je iznosila 10 filira.

Javna pučka knjižnica u Bjelovaru radila je samo kratko vrijeme da bi se pred rat (1913.) ponovo pokušalo osnovati novu, ovaj put pod nazivom *Hrvatska pučka knjižnica „Preradović“*. Akciju je predvodila udruga bjelovarskih studenata i akademski obrazovanih građana. Godine 1907. osnovani su u Bjelovaru *Hrvatski akademski ferijalni klub „Rusan“* i *Ferijalni klub sveučilišnih građana Bjelovarčana* koji su se na skupnoj sjednici 3. siječnja 1910. ujedinili u *Akademski ferijalni klub „Hrvat“*. Potkraj iste godine predložio je klub Gradskom zastupstvu Bjelovara da mu dodijeli doprinos za osnivanje pučke knjižnice u gradu. Potkraj prosinca te godine Gradsko zastupstvo odbilo je zamolbu Kluba s obrazloženjem da će Zastupstvo samo osnovati

¹⁵ P.[oljugan], D. Za koga se osniva pučka knjižnica u Bjelovaru? *Nezavisnost*, 1, 4 (1906.-07.), str.2.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto.

knjižnicu kad nađe prikladne prostorije. U to vrijeme trebala se graditi i nova zgrada za mjesne osnovne škole i žensku stručnu školu u kojoj je Zastupstvo namjeravalo smjestiti i pučku knjižnicu. Gradnja zgrade odgođena je, a knjižnica nije osnovana. U svibnju 1912. objavilo je uredništvo lokalnih novina *Nezavisnost* poziv na prikupljanje knjiga te se traži konačno rješenje problema javne pučke knjižnice u Bjelovaru. U uredništvu su se počele prikupljati knjige i upisivati članovi. Vidi se da je pokret za osnivanjem pučkih knjižnica pratio i popularizirao i tisak u Bjelovaru. Utjecaj lokalnih tjednika *Nezavisnosti* i *Tjednika*, koji tih godina redovito bilježe otvaranje i tiskaju članke o važnosti pučkih knjižnica, važan je jer se napisima koji se tiskaju u novinama iznose različita mišljenja i aktualizira tema.

Akademski ferijalni klub "Hrvat" nizom tečajeva za opismenjivanje i javnim predavanjima počeo se baviti intenzivno pučko-prosvjetnim radom... Klub se obratio na razne znamenite hrvatske ljude, strukovnjake da održe predavanje u Bjelovaru. Obratio se dra Andriju Štampara, Davorina Trstenjaka, prof. dra Đuru Šurmina, Milana Krešića, prof. Đuru Szabu, Jurja Tomića i druge...¹⁸

Započete akcije trebale su kulminirati osnivanjem knjižnice, jer ozbiljan pučko prosvjetni rad ne bi se mogao zamisliti bez pučke knjižnice¹⁹ pa su građani zamoljeni da daruju knjige koje ionako skupljaju prašinu na tavanima. Za razliku od ostalih, pučke knjižnice oslanjaju se na pomoć gradskih vlasti. Gradsko zastupstvo podijelilo je potporu od 500 kruna za početak, što je utrošeno na uvez knjiga. Grad je ustupio besplatan prostor na *Sajmištu pokraj činovničkih vila* te je započela s radom *Hrvatska pučka knjižnica „Preradović“* koja je imala 1600 knjiga kojima se vrijednost procjenjivala na 7000 do 8000 kruna. Predsjednik Kluba „Hrvat“ Vladimir Čepulić, u to vrijeme još student medicine, odlučio je da se knjižnica otvori na Novu godinu 1913. Otvorenju su bili nazočni gradonačelnik Simo Blaževac, mnogi gradski zastupnici, predsjednici društava u Bjelovaru (povjerenik Hrvatskoga društva za pučku prosvjetu Janko Bačić, predsjednik Srpske čitaonice Radoslav Grujić, predsjednik Podružnice Hrvatske narodne straže Koloman Meixner) i mnogi građani. Tom je prigodom Dušan M. Ilić održao kratko predavanje o značaju pučkih knjižnica koje je objavljeno i u lokalnom *Tjedniku bjelovarsko-križevačkom*.

Tako i k nama dodje na dnevni red pitanje pučke prosvjete, narodne prosvjete, narodnogospodarstvene zaostalosti, narodna pogibija na korist tuđih kolonista itd. "Obrazujmo narod, jer obrazovanje je moć" rekao je virginijski vlastelin Gjuro Washington, a od kako je oslobodio Ameriku pa do danas – koliko li se razvila u svakom smjeru?!

Knjiga uz školu je glavno sredstvo prosvjete. Ali: kakva knjiga? Nije dosta, da se čita: nije dosta, da se pohlepno gutaju slova, a da se srce čitaoca iza toga tek na čas oduševi. Knjige

¹⁸ *Tjednik bjelovarsko-križevački*, 23, 47(1912.), str.2.

¹⁹ Otvorenje Hrvatske pučke knjižnice "Preradović" u Bjelovaru. *Hrvatski pokret*, 9, 4 (1913.), str. 5.

koje će trajan spomen ostaviti u misli, koje će nacionalnu snagu uvriježiti u srce čitaoca – te nam trebaju, i ta je ideja vodila nas, bjelovarske visokoškolce, da osnujemo ovu knjižnicu.

Bjelovar – to nam je slika naše kulturne domovine. "Muški, ženski detektivi." "Nevina u ludnici" – to je dnevna lektira u tri četvrtine bjelovarskih kuća. Otvaramo ovu knjižnicu – ali to nam nije dosta. Ostaje nam još teža zadaća, da faktično bude pučka i narodna, da spoznaju i najbjeđniji i najmoćniji građanski slojevi...²⁰

Taj je govor znakovit stoga što ukazuje na stupanj kulture čitanja i stupanj razvoja bjelovarskog društva. Dušan Ilić, među ostalima, aktualizirao je i tadašnju dvojbu koja se odnosi na čitanje iz razonode.²¹ Zamjetno je da se čitalačka publika nalazila u procijepu između zahtjeva za čitanjem koje će razvijati nacionalni duh i moralni odgoj i želje za čitanjem radi razonode i zabave, privatnim čitanjem, što je samostalan čin.

Značajna je novost pučkih knjižnica u Bjelovaru prikaz njihova rada. Prvi put se, naime, u javnosti ističu statistički podatci o broju korisnika, posuđenim knjigama, socijalnoj strukturi čitatelja te oni postaju referenca uspješnosti djelovanja, ali i osnova za usporedbe s djelovanjem ostalih knjižnica. Primjerice, u *Tjedniku* od 10. siječnja 1914. zabilježeno je godišnje izvješće knjižnice i ističe se činjenica da je tijekom 1913. godine 853 korisnika posudilo 7985 knjiga te da je prometom prova pučka knjižnica u domovini.²² Među korisnicima bilo je i 328 seljaka iz sela u široj okolici Bjelovara (Narta, Bolč, Raići, Kolarevo Selo i dr.). Ostali korisnici bili su trgovački pomoćnici, naučnici, obrtnici, radnici i građani. Knjižnica je bila otvorena četvrtkom i nedjeljom (od 10 do 12 sati). Tijekom 1913. za knjižnicu je izdvojeno 2000 kruna.

Može se reći da su pučke knjižnice u Bjelovaru bile potpuno angažirane ustanove jer su skrbile i o prosvjeti seoskog stanovništva. Osnivanjem knjižnica i čitaonica u selima omogućeno je upućivanje seoskog stanovništva u suvremena politička i kulturna događanja. Za tu je populaciju *Klub* osnovao 1913. godine tri putujuće knjižnice sa po 100 knjiga, koje su bile smještene u selima – Tomašu (koju je vodio seljak Marko Dukić), Galovcu i Velikoj Pisanici, gdje ima mnogo tuđjih doseljenika. Time ćemo vršiti i narodno-obranbenu zadaću u ovim mjestima.²³ Zamjetno je da se radi i selekcija prikupljenih knjiga te se traže knjige koje su primjerene za seosko stanovništvo. Zato molimo sve one, koji hoće da nas pomognu knjigama, da nam daju knjige Kumičićeve, Tomičeve, Veselinovićeve, Lazarevićeve, Gjalskove itd.²⁴

²⁰ Isto.

²¹ Sve veća potreba za čitanjem radi razonode, prema Habermasu, javlja se u već oblikovanom građanskom društvu u kojem čitanje romana postaje navika.

²² Hrvatska pučka knjižnica „Preradović“ u Bjelovaru. *Tjednik bjelovarsko-križevački*, 25, 24 (1914.), str. 2.

²³ Hrvatska pučka knjižnica „Preradović“ u Bjelovaru. *Tjednik bjelovarsko-križevački*, 24, 49 (1913.), str. 2.

²⁴ Hrv. pučka knjižnica „Preradović“ u Bjelovaru. *Tjednik bjelovarsko-križevački*, 25, 11 (1914.), str. 1.

Unatoč svemu, pučke knjižnice u Bjelovaru nisu zaživjele, no njihove će se ideje u potpunosti razviti u narodnom knjižničarstvu nakon Drugoga svjetskog rata.

Srpska čitaonica

Tijekom povijesti Čitaonice, nastale iz časničkog kasina, nekoliko je pokušaja odvajanja srpskog dijela članstva, od kojih će tek treći biti uspješan. Zbog društveno-političkih prilika, uspona politike „novog kursa“ i osnivanja Hrvatsko–srpske koalicije, upravo će 1906. godine usporedno teći postupci koji su vodili prema osnivanju Srpske čitaonice i preimenovanju preostalog dijela društva u Hrvatsku čitaonicu. Članovi Hrvatske čitaonice uglavnom su pozdravili osnivanje zasebne srpske čitaonice, a utemeljen je i odbor koji je nazočio otvorenju. U novinskim napisima dominira teza kako *imade u našem gradu, gdje je prije nekoliko godina bilo tek neutralno društvo, danas posebne hrvatske i posebne srpske čitaonice*.²⁵ Pravila Srpske čitaonice odobrena su 1905., a ona formalno započinje s radom 27. siječnja 1906. godine.

Srpska čitaonica okupljala je članove iz svih društvenih slojeva, a glavna joj je zadaća bila očuvanje nacionalnog identiteta aktivnostima koje su slične onima drugih čitaonica tog vremena. Posebno su bilježene kulturne aktivnosti te saznajemo da je 27. siječnja 1907. mnogo Srba iz grada i okolice te službenih osoba, među kojima i veliki župan Bjelovarsko-križevačke županije Teodor Georgijević i podžupan Ivan Žigrović pl. Pretočki, bilo nazočno svetosavskoj besjedi *Srpske čitaonice*. U programu je nastupio *Srpski pjevački zbor* sa zborovođom Milanom Svircem, a kazališni diletanti izveli su djelo Koste Trifkovića *Francusko-pruski rat*. Svetosavsku besjedu 27. siječnja 1912. priredili su zajednički *Srpska čitaonica* i mjesni *Srpski sokol*. U novinskom napisu o predstojećoj proslavi ističe se značaj knjižnice, a najavljeno je i otvorenje *Narodne knjižnice Srpskog sokola* isti dan. Oba društva priredila su svetosavsku besjedu i 1914. godine, a u programu je sudjelovalo i *Srpsko akademsko pjevačko društvo "Balkan"* iz Zagreba.

Predsjednik Srpske čitaonice bio je profesor Radoslav Grujić, vjeroučitelj. Srpska čitaonica djeluje i nakon Prvoga svjetskog rata. Godine 1931. mijenja ime u *Jugoslavenska čitaonica i knjižnica*, a sljedeće godine postaje *Jugoslavenska čitaonica i knjižnica Petra Preradovića*.

Knjižnica Židovskoga građanskog društva

O djelovanju knjižnice Židovskoga građanskog društva ima malo podataka kao i napisa u bjelovarskoj periodici. Knjižnica *Židovskoga građanskog društva* otvorena

²⁵ Glavna skupština "Hrvatske čitaonice". *Nezavisnost*, 1, 4 (1906.-07.), str. 3.

je u srpnju 1911. s fondom od 205 svezaka knjiga s područja književnosti. U prva četiri mjeseca djelovanja korisnici te knjižnice posudili su 360 knjiga. Da je knjižnica radila i između dva svjetska rata, može se zaključiti po napisima u lokalnom tisku: *Umoljavaju se svi oni koji su posudili knjige iz židovske knjižnice da ih bezuvjetno u nedjelju 20. o mj. vrate. Preuzimat će se u dvorani od 3-5 sati poslije podne.*²⁶

Knjižnica Hrvatskoga obrazovnoga obrtno-radničkog društva Golub

Krajem 19. i početkom 20. st. gospodarski i tržišni razlozi nameću potrebu za interesnim organiziranjem nižeg sloja stanovništva u Bjelovaru – radničkoga, obrtničkoga i trgovačkoga, a jača i svijest o značaju obrazovanja i potrebi osnivanja knjižnice.

Početkom 1887. godine skupina mladih obrtnika, trgovaca i radnika odlučila je u Bjelovaru osnovati svoje društvo. *Sakupljali su se članovi i knjige i doskora je knjižnica brojila lijepi broj primjeraka, sve rodoljubnog građanstva bjelovarskog.*²⁷ Puni naziv društva bio je *Hrvatsko obrazovno obrtno-radničko društvo Golub*, a prema sastavljenim pravilima, na koja se čekalo sve do 8. siječnja 1902., svrha društva *imala je biti obrazovati svoje članstvo, iste podupirati u slučaju bolesti te učiti pjevanje, tamburanje i čitanje poučnih knjiga.* Odmah nakon osnivanja društva formira se i knjižnica, a detaljnije o njenom radu može se saznati iz *zapisnika* koji su pohranjeni u arhivu društva. Najveći dio početnog fonda bile su knjige koje su darovali članovi i ugledni građani Bjelovara. Tako iz *Zapisnika* (1902.) saznajemo da je Gustav Flaischer darovao 39 knjiga, predsjednik društva Ivan Škornjak 12 knjiga, a gradonačelnik Simo Blaževac komplet Preradovićevih djela. Praksa darivanja nastavljena je te je zabilježeno da je Lavoslav Weiss 1911. darovao 50 knjiga. Organiziraju se priredbe i zabave kako bi se poboljšalo stanje u knjižnici. Na društvenoj sjednici 15. ožujka 1902. odlučeno je da se održi *velika pučka svečanost na 1. lipnja u ždralovačkoj šumi u korist društvene knjižnice.*²⁸ Ta je sjednica važna i stoga što je odlučeno da društvo postane članom *Matice hrvatske* te da se nabavljaju sva Matičina izdanja, a kasnije se bilježi i suradnja s *Društvom hrvatskih književnika*. Ostale knjige *se imadu postepeno naručivati po mogućnosti novčanih sredstava.*²⁹ Prednost su imale domoljubne i poučne knjige. Najviše se nabavljala i čitala beletristika, posebno domaći autori: Šenoa, Gjalski, V. Novak, Kumičić, povijesne i zemljopisne knjige V. Klaića, R. Horvata, I. Hoića te putopisni naslovi, kazališna djela itd. Od obrazovnih djela prednjačila su

²⁶ *Demokratski glas*, 32, 7(1921.), str.3.

²⁷ "Golub"1887-1927. *Nezavisnost*, 21, 26(1927.), str.2.

²⁸ *Zapisnik Goluba*, I. knj., str. 13.

²⁹ *Isto*, str. 46.

djela iz gospodarstva, trgovine i politike. Periodika je za *Golubaše* bila također važan izvor znanja i pouka. Prve pretpate odnosile su se na *Vienac* i kupovala su se cijela godišta časopisa, počevši od 1873. godine. Društvo je nabavljalo bjelovarski *Tjednik*, zagrebačke *Narodne novine* i *Obzor*, a kasnije su stizali *Trgovački list*, *Hrvatski radnik*, *Glas naroda*, *Naša sveza: glasilo čizmara, kožara, krznara, mesara, opančara, postolara, remenara i sedlara*, *Dom i svijet*, *Prosvjeta* i *Pučka prosvjeta*...S vremenom se povećava broj naslova glazbenih časopisa. Od 1905. nabavlja se *Tamburica* i *Pjevački vjesnik*. Periodične publikacije krajem godine prodaju se po cijeni od 14 filira po kilogramu, a prihod ostaje za potrebe društva. Dio periodike (*Dom i svijet*, *Vienac*) daje se na uvez i čuva se. Knjižnica ima 1907. godine 365 knjiga i 138 komada nota za pjevanje te 68 komada nota za tamburanje. Knjižničar Mato Majtanić poziva članove društva da se koriste knjigama iz knjižnice jer *Knjige su učeni ljudi sastavljali a nama treba naobrazbe*.³⁰ Nadalje, traži da se za knjižnicu izradi *kućni red* kojim je određeno da se knjige posuđuju na četiri tjedna, a za produženje mora se tražiti dopuštenje knjižničara. Čitaonica novina bila je otvorena od 7 do 9 sati svaki dan, a knjižnica je radila i nedjeljom od 15 do 16 sati. Za *Golubovu* knjižnicu pročulo se u Bjelovaru. Ona je postala središte i sastajalište članova društva te se i njoj treba zahvaliti što je društvo steklo poštovanje. Knjižnica je bila zatvorenog tipa, samo za članove društva, pa su na zamolbe nekih građana da se koriste samo knjižnicom odbornici odgovarali negativno. Na prijedlog odbornika Markovića od 1911. uvodi se naplata članarine od 10 filira i naplata posudbe knjiga 4 filira jer je broj posuđenih knjiga u stalnom porastu. O društvenoj knjižnici skrbili su ugledni članovi: M. Majtanić, V. Zanon, V. Marković, I. Škornjak, V. Koščal, M. Marković, E. Rohoška i dr.

Zaključak

Bjelovarsko knjižničarstvo važan je segment povijesti grada jer je zajednička zadaća svih knjižnica i čitaonica bila promicanje određenih društvenih, demokratskih, nacionalnih i političkih ideja.

Početkom 20. stoljeća dominantan je zahtjev za kulturnom preobrazbom naroda, radi širenja obrazovanja, koji dovodi do potrebe povećanja broja knjižnica. Dotad su u Bjelovaru knjižnice i čitaonice bile namijenjene samo manjem dijelu elitnog stanovništva. Sada započinju značajne promjene i osnivaju se knjižnice različitih pojavnih oblika: pučke, knjižnice i čitaonice pojedinih udruga i nacionalnih manjina. Njihov je glavni cilj dostupnost knjige širokim društvenim slojevima.

Bjelovarski će tisak biti izravno uključen u osnivanje pučkih i djelovanje ostalih čitaonica i knjižnica. Mnogi članci idu u prilog tezi da knjižnica kao tema izlazi iz sfere privatnog mišljenja i privatnog odnosa i prelazi u područje javnog govora i

³⁰ *Isto*, str. 43.

javnog interesa. Dominantnu ulogu u spomenutim kulturnim procesima imali su bjelovarski intelektualci, entuzijasti koji su znali uočiti važnost pisane riječi. Nužno je prisjećati se i cijeniti njihov rad i trud kako bismo osvijestili važnost poznavanja svoje baštine.

Početak Prvog svjetskog rata 1914. godine prestaje ili zamire rad bjelovarskih knjižnica i čitaonica. Do obnove rada dijela tih knjižnica dolazi u novoj državi, u novim političkim, društveno-gospodarskim prilikama i uvjetima.

Budući da je ovaj rad kratki prikaz jednog razdoblja bjelovarskog knjižničarstva, nužno je nastaviti istraživanja i prikazati cjelokupnu sliku njegova razvoja.

Literatura

- Andres, Franjo. Pučke knjižnice, njihovo osnivanje i sređivanje. Zagreb: Naklada knjižare Lav Hartman (Kugli i Deutsch), 1897.
- Badalić, Josip. Javne knjižnice u Savskoj banovini: njihovo stanje i potrebe. Zagreb: Izdanja jugoslavenskih bibliotekara, sekcija Zagreb, 1937.
- Čitaonički i knjižničarski pokret u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća: zbornik radova sa znanstvenog skupa Pazin, 15. studenoga 1993. Pula: Sveučilišna knjižnica, 1993.
- Dobrić, Bruno. Kultura čitanja i nacionalni pokreti. Pula: C.A.S.H., 2003.
- Gomerčić, Nada. Narodne knjižnice u Hrvatskoj jučer, danas i sutra. Vjesnik bibliotekara Hrvatske 40, 1/2 (1997.), str. 83-86.
- Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. Prema hrvatskom građanskom društvu. Zagreb: Globus, 1992.
- Habermas, Jürgen. Javno mnjenje: istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva. Beograd: Kultura, 1969.
- Izazovi pisane baštine: zbornik radova u povodu 75. obljetnice života Aleksandra Stipčevića./ uredila Tatjana Aparac-Jelušić. Osijek: Filozofski fakultet, 2005.
- Kreković, Josip. 111 Golubovih ljeta. Bjelovar: HORKUD "Golub", 1998.
- Manguel, Alberto. Povijest čitanja. Zagreb: Prometej, 2001.
- Pravila Hrvatske čitaonice. Bjelovar: Tiskara Kolesar, 1909.
- Radauš, Tatjana. Biblioteke i čitaonička društva na teritoriju SR Hrvatske od srednjeg vijeka do 1945. Zagreb, 1981. (rukopis)
- Renić, Zorka. Povijest knjižnica u Bjelovaru. Zagreb, 2004. (rukopis)
- Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Matica hrvatske, 1985.
- Vranješ-Šoljan, Božena. Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća. Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1991.

Izvori

Fond Hrvatska čitaonica Bjelovar. Državni arhiv Bjelovar

Pravila Srpske čitaonice. Rukopis. Hrvatski državni arhiv u Zagrebu. UOZV SP
1407/ 1905

Zapisnik *Goluba* . HORKUD *Golub* Bjelovar

Zapisnik odborskih sjednica i glavnih skupština Čitaonice (1872.–1912.). Narodna
knjižnica „Petar Preradović“ Bjelovar

Bjelovar's Libraries and Reading Rooms in the beginning of the 20th Century

Summary

Bjelovar's libraries and reading rooms in the beginning of the 20th century were of particularly notable social and cultural significance. At that time there were large changes in librarianship that were connected with the so called *Public Libraries Movement*. The work of the libraries that functioned in the 19th century continued and their task was expanded. Apart from the promotion of national, patriotic ideas and Croatian literature, libraries are engaged in the education of the wider classes of society. This is manifested in the work of the oldest and the most significant reading room that developed from the officer's casino. The *Reading Room* changed its name in 1906 to the *Croatian Reading Room*. In the same year due to social and political circumstances of that period, the *Serbian Reading Room* separated from the main reading room and began with its own work. There is also a *Library of Jewish Civil Society*.

The foundation of public libraries in Bjelovar such as the *Croatian Public Library* and the *Croatian Public Library "Preradović"* was an enormous effort. It was backed by branches of the *Croatian Society for Public Education*, students and academically educated citizens associated in "*The Croat*" *Academic Ferial Club*. Public libraries interceded for the cultural transformation of people, and the forms of their activities were literacy courses, lectures, amusement evenings, and private and general problem discussions. In particular the function of public libraries was their cooperation with schools and similar institutions. They included the countryside population, and their members collected books by themselves (gifts, donations or other libraries stocks – duplicates). Bjelovar's press was directly involved in the foundation of public libraries and the functioning of the other libraries and reading rooms. That is why in Bjelovar's periodicals (*Independence*, *Bjelovarsko-Križevački Weekly*) of this time, there were regular noted openings of new libraries and articles of their importance were being published, and the editorship was involved in the activities of book collecting and admittance of new members. Bjelovar's libraries created under the influence of the public library movement had been functioning for a short time but their influence is significant for the entire Bjelovar librarianship and for the functioning of the library of *Croatian Educational Craftsmen and Workers' Society Golub*. In the future, this library will support the education of the worker, craftsmen and merchant classes in Bjelovar.

Keywords: Bjelovar, reading rooms, 20th century, libraries, public libraries.

Autorica: mr. sc. Zorka Renić
Narodna knjižnica "Petar Preradović"
Trg Eugena Kvaternika 11
43000 Bjelovar
zorka.renic@g.mail.com